

19. YÜZYILDA MISIR'DA KÖLELİK VE KÖLE TİCARETİ

Slavery and The Slave Trade During The Nineteenth Century in Egypt

Sevda ÖZER*

ÖZET

Tarihi kökenleri çok eskilere dayanan kölelik, önceleri savaş esirliği ile ortaya çıkmış ve daha sonra iktisadi ve sosyal hayatta önemli bir kurum halini almıştır.

Kölelik tarihi süreçte Avrupa, Asya ve Ortadoğu'da yayılmış, İslamiyet'in getirdiği yeni hükümler ile Müslüman toplumlar arasında Avrupa'dan farklı olarak gelişme göstermiştir.

Tarihin her döneminde kölelik ve köle ticaretinin önemli merkezlerinden biri olan Mısır, özellikle 19. yüzyılda hız kazanan köle ticareti nedeniyle incelenmesi gereken dikkat çekici bir alandır. Ayrıca Mısır'da bu dönemde yaşanan siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmelerin anlaşılması bakımından kölelik, üzerinde durulması gereken bir konudur.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Kölelik, Köle Ticareti, 19. Yüzyıl.

SUMMARY

Slavery which had first started with captivity of war, later became an important association in economic an social life.

Historically, slavery was spread in Europe, Asia and Middle East. It changed in Muslim puplics differently from europe because of İslamic rules.Egypt is an interesting area and it must be studied on because it was one of the important centers of slavery and slave trade, especially in 19. Century,slave trade accelerated in Egypt. Also, slavery is a subject which needs to be studied on in order to see politic, economic and social developments in Egypt, in the period.

Key Words: Egypt, Slavery, Slave Trade, 19. Century.

Giriş

Bir insanın bütün varlığı ile bir başkasının tasarrufunda bulunmasını ifade eden köleliğin geçmişi, insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanır. İlk başta savaş esirliği ile ortaya çıkan, beslenen ve sosyal hayatta yerini bir kurum olarak alan kölelik, zamanla toprağa bağlı kölelik, toplu kölelik ve ev içi hizmeti köleliği şeklinde geniş bir kullanım sahasına yayılmıştır¹.

* Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü/ELAZIĞ

¹ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, TTK. Ankara, 1987, s. 1.

Bu kadar eski bir tarihi olan köleliliği, sıradan bir kurum olarak tanımlamak yeterli değildir. Tarihi süreçte kurumsallaşan ve iktisadi hayatta önemli bir ticaret metası haline almış bulunan kölelik ve kölenin ortaya çıkışı ile ilgili felsefi ve psikolojik açıklamalar üzerinde durmak kaçınılmazdır.

Köleliğin ortaya çıkışı ve gelişimi konusunda birçok felsefi açıklama yapılmış olmakla birlikte özellikle Hegel'in bu hususta görüşleri oldukça dikkat çekicidir. Hegel, ilk olarak köle-efendi diyalektiğinden bahsetmektedir. O'na göre görünüşte köle bağımlı varlık, efendi ise bağımsız varlıktır. Köle-efendi ilişkisine ilk yaklaşımında, bu ilişkide doğanın etken rolüne dikkat çekerek bu üçlü ilişkide saygınlık isteğinin efendiyi doğaya bağımlı kıldığını anlatır. Bundan anlaşılması gereken, nesne tüketiminin sağladığı doyumun geçiciliği ve yerini yeni bir nesneye duyulan ihtiyaca bıraktığıdır. Efendi, isteklerini karşılamak için bir araca sahiptir ve bu araç köledir. Köle, nesneyi dönüştürerek, çalışarak onu efendinin tüketimine, doyumuna hazırlar. Böylece efendi, doğanın insanı bağımlı kılan yanını kölenin çalışması sayesinde aşar. Bu bağlamda köle, efendiyi bir özbilinç olarak kabul etmektedir².

Bu yaklaşıma göre efendi, kölelerin ona sağladığı ürünler sayesinde doğayı, kendi doyumunu için bir araç durumuna indirgeyerek aştığını düşünmektedir. Oysa durum böyle değildir çünkü efendi, bu sözde başarısını köleye borçludur. Böylece biyolojik var oluşun tam olarak aşılması yani tam bir özbilinç olma, efendinin değil kölenin elde edebileceği bir sonuç olacaktır. Köle, ürettiği teknik, çalışma gücü ve yeteneği sayesinde kendi köleliğini aşmayı, bir özbilinç olmayı başarmış ve bir süre sonra bu yolla kendi köleliğini dolayısıyla efendiyi aşma yoluna girmiştir. Zira köle, çalışarak adeta doğaya katılmış, onun bağımlı kılıcı etkisine maruz kalmış ve bir süre sonra bu çalışma etkinliği köle açısından olumlu sonuçlanmıştır³.

Kölelik hakkında bir araştırma yapılırken yine Hegel'in köle ve tarih üzerine söylemlerini dikkate almamak mümkün değildir. Zira Hegel'e göre efendiliğin tarihi yoktur. Tarih yalnızca köleye aittir. Çünkü efendinin insanca tek eylemi savaştır ve onun da bu amaçla kullanacağı silahların değişiminin, gelişiminin tarihi bile kölelerin çalışmasının tarihinden başka bir şey olmayacaktır. Çalışma kaçınılmaz olarak değişimi, tarihsel gelişmeyi

² Hegel, *Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi*, (Çev. Tülin Bumin), Y.K.Y. İstanbul, 2001, S. 36-39.

³ Hegel, *Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi*, s. 45-49.

doğurur⁴. Gerçekten de tarihin her döneminde kölelik var olmuş gerek iktisadi gerek sosyal hayatta önemli bir yer edinmiştir.

İnsanlık tarihinde bu denli önemli bir yere sahip olan köleliğin kurum haline gelişini anlayabilmek için insanların köle olmalarının sebepleri üzerinde durulmalıdır. İnsanların geçmişte köle olmalarının en büyük sebebi korkuydu, yaşamak ne kadar acı verirse versin insanlar ölmek istemiyordu⁵. Bir diğer sebep insanların gönüllü olarak köleliği seçmeleridir. Üçüncü köle tipini hırslı yöneticilerin ataları oluşturmaktadır. Zira köle sahibi olmak aynı zamanda saygınlık sağlamaktaydı. Köle olmak ise çalışmak demektir. Romalı aristokratlar, bürokrat sıfatı ile imparatorun hizmetinde çalışmayı reddetmişlerdir bunun üzerine imparator, kölelerden kurulu bir sivil hizmet birimi oluşturmuş⁶ ve böylece bir kurum olarak kölelik, tarihteki yerini almıştır.

1. Köleliğin Tarihi Gelişimi

Köleliğin tarihi gelişimine göz atıldığında görülecektir ki kölelik Eskiçağ boyunca Yakın ve Ortadoğu Avrupa ekonomisinin ve sosyal hayatının değişmez bir unsuru olmuştur. Ortaçağ ile birlikte bu kurum, kaynaklarını ve kullanım alanlarını genişletmiş bunun yanı sıra dünyanın belirli yerlerinde esir pazarları kurulmuştur. Asya ve Avrupa'da köleliğin yayılmasında savaşların büyük rolü olurken bir de buna Afrika'dan mülteciler akını eklenmiştir. Ortaçağ boyunca sosyal hayata iyice yerleşen kölelik, yeniçağ ile birlikte ortaya çıkan Amerikan sömürgeciliği ile yeni boyutlar kazanmıştır. Buna bir de toplu zenci ticaretini körükleyen Avrupa koloni sistemi eklenmiştir. Böylece Avrupa'da köle ticareti çok önemli bir iktisadi gereklilik halini almıştır. Bu nedenle 1517'de köle ticaretini izne bağlayan Asiento antlaşması yapılmıştır. Öte taraftan Afrika zenci ticareti Ortadoğu ülkelerini de beslemeye başlamış, Abbasiler döneminde (750–1258) Bağdat, doğunun en büyük esir pazarı durumunda gelmiştir. Bu arada İmparatorluğun güçsüz düşmesinden yararlanan Türk ve Çerkez köleler Mısır'da Memluk Devleti'ni kurmuşlardır (1250–1517). Avrupa'da daha sonraki dönemlerde Stoicism felsefesinin etkisi ile kölelik aleyhtarı hareketler başlamıştır. Köleliğe karşı ilk hareket bazı İngiliz soylularından gelmiştir. Bunun üzerine Kral John, Manga Carta adlı fermanı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu tarihi belgede insan hak ve özgürlüklerinin satılmayacağından bahsedilmektedir. Roma'nın Stoicism mektebine bağlı

⁴ Hegel, *Bilinç Problemi*, s. 50–51.

⁵ Theodore Zeldin, *İnsanlığın Mahrem Tarihi*, (Çev. Elif Özsayar), İstanbul, 1998, s. 17.

⁶ Zeldin, *İnsanlığın Mahrem Tarihi*, s. 19–20.

filozoflardan Seneque köleler için şu sözleri söylemekteydi; “siz onlar esirdir diyorsunuz. Hayır, onlar insandırlar onlar da senin gibidir, seninle aynı tohumdan vücuda gelmiştir”⁷.

Tarihi gelişimi kısaca bu şekilde özetlenebilecek olan köleliğin İslam Hukuku açısından değerlendirilmesi de konumuzun aydınlanmasına yardımcı olacaktır. Öncelikle bilinmesi gereken İslamiyet'in köleliği hiç yokken vaz' etmemiş olduğudur. Hatta az önce de üzerinde durulduğu gibi, daha önce vahşi bir şekilde toplumlarda yerleşmiş olan bu kurumu İslamiyet, medeni bir hale sokmuş ve tamamen ilga edilmese de toplumların bu alışkanlıklarından vazgeçmelerini sağlayacak tedbirler getirmiştir. Şöyle ki, köleliğin sebeplerini hafifletmiş, köle azat etmeyi manen teşvik etmiş ve kölelere imkân tanıyarak bedelini ödemek şartıyla azat olabilme imkânı sunmuştur. Ayrıca mevcut kölelere iyi davranılmasını ısrarla tavsiye etmiştir.

İslam dininin ortaya çıktığı dönemde, her yerde bulunduğu gibi Arap toplumunda da kölelik önemli bir yer işgal etmekteydi. Neredeyse toplumun yarıya yakınının köle olduğu bir durumda, kölelik müessesesini birden ortadan kaldırmak hem köle sahipleri ve hem de daima bir efendinin yanına sığınmış olan köleler için sosyal ve ekonomik açıdan mümkün olmamıştır⁸.

Ayrıca Avrupa ve Amerika'da anlaşılan manasıyla kölelik, İslam toplumunda hiçbir zaman yer bulmamıştır. Bu konuda Gustos Lebanon'un şu tespitleri bulunmaktadır; “Rık yani kölelik kelimesi otuz sene önce kaleme alınan Amerikan romanlarını okumaya çalışan bir Avrupalının önünde telaffuz olunursa derhal hatırına ayaklarına ağır zincirler, ellerine demir kelepçeler takılan, sopalarla dövülerek hayvan sürüleri gibi bir yerden bir yere sevk edilen Amerikan köleleri gelir. Fakat gerçek şudur ki İslamiyet'teki kölelik Hıristiyanların anladığı manadaki kölelik müessesesine tamamen aykırıdır”. Anlaşıldığı üzere İslam hukukunda kölelik müessesesini ifade etmek üzere Rık veya rıkkıyet kelimeleri kullanılmaktadır. Köle tabiri ile cariyeye tabiri arasında hukuki muhteva itibarıyla hiçbir mana farklılığı yoktur. Bunun dışında insanların köle olma sebepleri İslamiyet'ten önce ve sonra çok farklı olmamıştır. İslamiyet'ten önce köle olma sebepleri şöyle sıralanabilir;

1. Sırf köle edinmek için seferler düzenlenirdi.

⁷ İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, TTK, Ankara, 1987, s. 1–2.

⁸ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, OSAV, 1994, s. 113,114.

2. İnsanlar yaratılıştan hür veya köle doğar.
3. Suçluların köle statüsüne getirilerek cezalandırılması
4. Fakirlik sebebiyle bir insanın kendisini, çocuklarını satması.
5. Terk edilmiş insanların köle olarak kabul edilmesi
6. Borçluluk
7. İşçilik-yan kölelik
8. Doğuştan kölelik
9. Ticaret gayesi
10. Korsanlık, haydutluk.

Hür ana ve babadan doğan Müslüman bir insanın her halükarda köle statüsüne getirilmesi yasaklanmıştır⁹. Bu sebepler arasında özellikle bir kaç çok etkindir;

Savaşta Tutsak Alma; Osmanlı Devleti'nin 1300–1600 arasındaki yayılma döneminde en önemli köle edinme ve köleleştirme yöntemi bu idi. Osmanlı bu yöntemi ancak 1821–1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra terk etti.

Adam Kaçırma; Adam kaçırma, köle toplama bölgesi ile sınırdaş olan belli sınır bölgesi halkları tarafından, Osmanlı'nın yaklaşımı dikkate alınmaksızın az çok düzenli olarak uygulanmaktaydı.

Haraç ve Vergi Ödemesi; Osmanlı Devleti, kendisine bağımlı devletlerden köle kabul etmekteydi.

Çocukların Terk Edilmesi ve Satılması; İmparatorluğun Müslüman ve Hıristiyan tebaasının yoksulluk yüzünden çocuklarını satmak zorunda kaldığı zamanlar olmakla birlikte bu yöntem, Çerkeslerin 19. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğa göçünden önce yaygın olarak uygulanmaktaydı.

Doğum; İslam Hukukuna göre ebeveyni köle olan çocuklar köle statüsünü tevarüs etmekteydiler¹⁰.

İslam'da köleleri hürriyete kavuşturmak için mukâtebe ya da kıtabet akdi de denen azatlık sözleşmesi köle ile efendisi arasında yapılan ve belli bir bedel karşılığı köleyi hürriyetine kavuşturan akittir. Mukatebe bedeli

⁹ Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik*, s. 115–130.

¹⁰ Y. Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800–1900)*, Kitap Yay. (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2004, s. 64–76.

hukuken mal sayılabilen her şeydir. Kitabet bedelinin ödenmesinde efendi kölesine yardım edecektir. Kitabet bedeli ödendiği an köle tamamen hürdür. Hz. Peygamber kölelerin eğitim-öğretiminin ihmal edilmemesini istemiştir.

İslam hukukunda köle, insan kabul edilmekte ancak sınırlı ehliyete sahiptir. Mülkiyet hakkından mahrumdur. Tam bir ibadet hak ve hürriyetine sahiptir. Yalnız zekât, hac, bayram ve Cuma namazı gibi ibadetlerden muaftır. Vizigotlarda kölesi ile ya da azat ettiği kölesi ile evlenen hür bir kadın eşi ile diri diri yakılırdı. Buna karşı İslam hukuku azat edilen köle ve cariyelerle evlenmenin kayıtsız şartsız caiz olduğunu ve artık hürriyetlerine kavuştuklarından dolayı diğer hür insanlardan farkları olmadığını vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nde de efendisinin iznini almak ve Müslüman olmak şartıyla her çeşit köle ve cariyenin nikâh akdi geçerlidir. Köleye fıkıh kitaplarında memluk denmiştir¹¹.

Eski Türklerde kölelik ise özellikle Uygurlar döneminde köle satış belgelerinin varlığı nedeniyle açık ve kesin olarak görülmektedir. Araştırmacılar bu belgelerden edindikleri bilgilere göre kadın ve çocukların borçlanmadan dolayı köle durumuna düşebildikleri gibi para ve mal karşılığında da satılabildiklerinden bahsedildiğini ortaya koymuşlardır. Selçuklular döneminde ise devlet hizmetinde ve orduda kullanılmak üzere Türkmenlere büyük değer ve önem verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde, kölelerin savaş hizmetinde kullanılması ve özellikle cariyelerin saraya girmesi Orhan Bey zamanından başlayarak gittikçe artmıştır. Fatih döneminde kurulan harem, cariyelik kurumunun oluşmasında, gelişmesinde ve yükselmesinde büyük etken olmuş ve cariyelerle evlenme geleneği başlamıştır. II. Osman, haremı kaldırmak ve sultanların Türk ailelerinden kız almasına yeniden yol açmak emelini gütmüş ancak bu girişimin devamı gelmemiştir¹².

3. Mısır'da Kölelik ve Köle Ticareti

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında araştırmamızın coğrafi mekânı Mısır'a baktığımızda köleliğin en eski dönemlerden itibaren var olduğunu ve bunun en önemli kaynağının savaş esirliği olduğunu görmekteyiz. Bölgede önceleri esirler öldürülürken daha sonra önce kadınlar ve bunu takiben de erkek esirler, köle olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Köleler Mısır'da iş yapmak için kullanılan bir aletten ibaretti. Bununla beraber süs, büyüklük, gösteriş için kullanılan köleler de bulunmaktaydı.

¹¹ Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik*, s. 130–182.

¹² Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 8–9.

Eski Mısır'da kölelerin hakları, hayatı idame ve ibka etmekten ibaretti. Bütün esirler devletin malı kabul edildikleri için Mısır bölgesinin piramitler ve saraylar gibi imar faaliyetleri bunlara yaptırılmıştır. Daha sonra bu durum değişmiştir. Hatta bir köleyi katledenin cezası idamdır hükmü dahi hukuk kaideleri arasında görülmüştür¹³.

Savaş esirleri her zaman en önemli kaynak olmuştur. Bunun dışındaki kaynaklar ise, insan avcılığı, hediye verme yolu ve ticaret olarak sıralanabilir. Mısır, Osmanlı Devleti'nde köle ticaretinin en hareketli olduğu bölgelerden biridir. Böylece köle ticaretini besleyen dört ana bölge söz konusudur;

1. Kafkas Bölgesi; Çerkez, Abaza, Gürcü köleler bu bölgeden getirilmekteydi.
2. Fatih döneminden sonra Arap ve zenci köleleri toplama merkezleri Afrika'da Musavva, Arabistan'da Cidde idi.
3. Kuzey Afrika'da Libya, Tunus, Cezayir
4. Senegal ayrı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁴.

Anlaşılabileceği üzere esir ticareti, devlete gelir getiren önemli bir kurumdur ve bu nedenle burada gözden kaçmaması gereken bir başka nokta da esir ticaretine dinin hoşgörüsü ile bakmış olmasıdır¹⁵.

Köleler çeşitli iş bölümlerine göre çalıştırılmaktaydılar. Bu iş bölümü kölelerin cinsiyetleri, getirildikleri bölgeler, güçleri ve güzelliklerine göre değişmekte idi. Erkek köleler genellikle ayak işlerinde kullanılmaktaydılar. Yetenekli olanlarına ya da iş bilenlerine konak yönetiminin bile verildiği olmaktadır. Konak çevresinin köle kullanması biraz da gösterişten ileri gelmekteydi. Bir paşanın ağırlığı biraz da kullandığı köle ve cariyeye sayısına göre de değerlendirilebilmekteydi. Türk sosyal hayatında çoğunlukla iyi davranışlarla karşılaşan köleler zamanla özgürlüklerini kazanarak halk arasına katılabilirlerdi. Birçok efendi, çocukları ile birlikte azat edilmiş kölelerine de yüklü bağışlarda bulunmuşlardır¹⁶.

¹³ Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik*, s. 78, 79.

¹⁴ Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 11–13.

¹⁵ Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 13.

¹⁶ Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 15–17.

Sarayda ve sosyal çevrede kölelik süresi, beyaz köleler için dokuz, siyahlar için yedi yıl olarak belirlenmiş bu sürenin sonunda azatlık kâğıdı verilmesi uygun görülmüştür¹⁷.

Genel hatları ile 19. yüzyıla kadar herhangi bir önemli değişikliğe uğramadan Mısır'da süregelen kölelik ve köle ticareti özellikle bu yüzyılda, 1820'de Sudan'ın Mısır'a ilhakından sonra Mısır Hükümeti'nin başlıca problemlerinden biri olmuştur.

Çünkü kölelik ve köle ticareti Sudanlılar için uzun süre sefalet ve perişanlık sebebi idi. Yüzyıllar önce Sudan ekonomisinin temellerinden biri köle trafiği idi ve bu ülkenin sosyal ve politik yapısını şekillendirmekteydi. Sudan'da ilk hanedan zamanında Mısır'a ve ilerleyen zamanlarda Kuzey Afrika, Arabistan, Türkiye ve İran'a hizmetkâr ve harem ağaları ithal edilmekteydi. Kuzeydoğu ve Doğu Afrika'da başlıca köle piyasaları Berber, Shendy, Sevakın ve Sennar'dı. Sudan'ın Mısır'a ilhakından kısa süre önce Johann Ludwing Burakhardt, Shendy piyasasında satılan yıllık köle miktarını 5000 civarında hesaplamış, bunların yaklaşık 2500'ü Sevakın tüccarlarınca ve 1500'ü Mısırlılar tarafından götürülmüştür. Geri kalan ise Dankhala'ya gitmişler ve Shendy'nin doğusuna yerleşmişlerdir¹⁸.

Mısır'ın köle edinme kaynağını oluşturan söz konusu bölgede köle elde etmek için aşiretler arasında yapılan savaşlar halkı yıldırılmış durumda idi. Güney Sudanlı safkan Habeşlilere, Kuzey Sudan'ın karışık Habeş aşiretleri durmadan saldırmışlar ve onları köle olarak almışlardır. Yakalanan esirlerin bir kısmı tarlalarda çalıştırılmışlardır. İsviçreli bir gezginin anlattığına göre Sennar ve özellikle Shendy'de ailelerin 5 ya da 6 köleleri bulunur, çiftlik sahiplerinin ise çobanlık yapan ve topraklarını süren düzinelerce kölesi olurdu. Bir nevi feodal sistem olan bu durum, bütün Afrika'da yaygındı. Darfur'da da durum, kölelik ve köle ticaretinin merkezi olan Sennar'dan daha iyi değildi. 18. yüzyılın sonlarında Mısır Bilim-Sanat Komisyonu'ndan Girard, Mısır'a Darfur'dan gelen yıllık köle kervanının 5–6 bin köle taşıdığını ve bunların büyük kısmının kadın olduğunu ifade etmiştir. Bu kadınlar ev işlerinde çalıştırılırlar ve hareme alınırlardı. Bununla birlikte Darfur'dan gelen kervanlar uzun süre kesilmemiş öyle ki 1810 ve 1817 yılları arasında hiç kervan gelmemesine rağmen sonraki yıl Mısır'a gelen ve

¹⁷ Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 17–20.

¹⁸ El-Sayed Ragab b. Harraz, "Egypt and The Slave Trade During The First Half of The Nineteenth Century", *Mecelletü Külliyyetü'l-Adab, Camiatü'l-Kahire*, C. 32–33, 1970–71, Kahire, S. 1–19, s.1.

16 bin kişiden oluşan büyük bir kervanda fildişi, kuştüyü, demirhindi ağacı yanında 6 bin kadın, erkek, çocuk ve genç kız köle bulunmaktaydı¹⁹.

Daha küçük kervanlar 5-6 binden ibaretken çok sık olmamakla beraber sayısı 20 bini bulan kervanlar da olurdu. Yukarı Mısır'da bulunan Asyut, Mısır'ın büyük köle ticareti merkezi idi. Zavyet ed-Dayr köyünde, genellikle Hıristiyanlar yaşamaktaydı. Bu köydeki erkek kölelerin bir kısmı hadım edilmişti. Bu işi, bir evde iki Kıpti rahip yapmaktaydı. Bu hadımlar ya da harem ağaları Avrupa'ya ve Türkiye'nin Asya kısmına gönderilmekte ve Kahire'de bulunan Türk tüccarlar vasıtasıyla ihraç edilmekteydiler. Darfur ve Sennar'dan gelen köle kervanları, Kahire'deki köle pazarı Vekaletü'l-Celeb'e gitmekteydiler²⁰.

1820'de Mısır'ı ele geçiren Mehmet Ali'nin baş amacı ise Sudan'ı fethetmekti. Çünkü tarım alanlarında ve kurduğu iş sahalarında ucuza çalıştırabileceği insan gücüne ihtiyacı vardı. Bunun için ordusundaki asker sayısını artırması gerekmekteydi. Bu yeni askerleri Habeşlilerden sağladı. Mehmet Ali amacını gerçekleştirmek için oğlu İbrahim'i Sudan'a gönderdi. Bu durumla ilgili olarak İsveç Konsolosu şunları anlatmaktadır;

“... Satın alınan Habeşliler tarlalarda ve fabrikalarda çalıştılar. Paşa'nın kurumlarında en yüksek yerlere geldiler. Mısır ordusuna kumandan oldular. Sonuçta, Mısırlı kumandan fetihler sırasında çok sayıda köleyi ele geçirdi ve onları Mısır'a götürdü. Bu ilerleme Sudan'da Mısır hâkimiyeti yerleşene kadar devam etti. Köle elde etmek için, her yıl iki ya da üç sefer heyeti farklı yönlerde eylül ve ekim aylarında gönderilmiş ve bu köle avlarında sıkça korkunç zulümler yapılmıştır. Gaza liderleri, yaşlı, genç, kadın, erkek ayırt etmemişlerdir. Esirler, Kordufan'dan Hartum sınırına götürülmüşler, yolculuk 14 gün sürmüştür. Çok az su, yetersiz erzak ve kıyafetle çölü geçmeye mecbur edilmişlerdir. Nihayet Hartum'a ulaştıklarında köleler bir hâkim tarafından incelenmişler ve ordu için sağlam olanlar seçilmiştir”²¹.

Elde edilen köleler, niteliklerine göre sınıflandırılmaları dışında yaş ve cinsiyete göre de sınıflandırılmaktaydılar. Şöyle ki,

1. Yaşlı, zayıf ve hamile kadınlar
2. Genç kızlar,

¹⁹ Harraz, “Egypt and The Slave Trade”, s. 2.

²⁰ Harraz, “Egypt and The Slave Trade”, s. 3.

²¹ Harraz, “Egypt and The Slave Trade”, s. 4.

3. 8–20 yaş arası erkekler,

4. 1–4 yaş arası çocuklar.

Yukarıda kısmen değindiğimiz gibi Mısır'da kadın köleler, siyah köleler ve diğerleri çok çeşitli amaçlara hizmet etmişlerdir. Çerkez kadın köleler ise çoğunlukla zengin Türklerin haremelerini oluşturmuşlardır. Ayrıca Mısırlılar da siyahî cariyeler yerine onları tercih etmişlerdir. Orta sınıf Mısırlıların cariyeleri genellikle Habeşliler iken zenci erkek ve kadın köleler ise ev işlerinde kullanılmaktaydılar²². Siyah hadım köle edinme hakkı sadece Mehmet Ali ailesi ve zengin Türklere aitti. Bunun dışında köle edinmek hakkı bütün tabakaların sahip olduğu bir uygulama idi. Bu sosyal tabakaların içinde göçmenler, fellahlar, köy ileri gelenleri, tüccarlar, zanaatkârlar, din adamları, hekimler ve memurlar ile askerler bulunmaktadır. Ayrıca Yahudiler ve Hıristiyanlar da köle edinebilmekteydiler²³.

1825–28 yılları arasında İbrahim Paşa'nın ele geçirdiği Rum esirlerden özel bir erkek köle sınıfı oluşturulmuştur. Bu yıllarda Mısır'da bulunan Avrupa konsolosları, ele geçirilen bu kölelerin fidyelerini ödeyip serbest bırakılmalarını sağlamak için harekete geçmişlerdir²⁴.

19. yüzyıl Mısır'ında ev işleri ile uğraşan köleler dışında ziraat işleri için alınanlar da bulunmaktaydı. 1840 yılında, Asyut'ta bulunan Avrupalı toprak sahipleri, köylüler zorla askere alındığı için, köleleri tarla işçisi olarak çalıştırmak istemişler ancak fiyatları çok pahalı olduğundan bunu gerçekleştirememişlerdir. Bununla birlikte Mehmet Ali ailesinin geniş çiftliklerinde, özellikle de İsmail Paşa'nın Yukarı Mısır'da bulunan şeker kamışı tarlalarında köleler çalıştırılmıştır. Ayrıca yine Yukarı Mısır'da İsna ve Kurusku arasında, daha küçük mal sahipleri de tarlalarında köle çalıştırmışlardır. 1884'te İsna'da su pompalarında çalışan erkeklerin onda dokuzu da köleler oluşturmaktaydı²⁵.

İngiliz işgaline kadar Mısır yöneticileri, köleleri asker olarak da kullanmak için devamlı uğraşmışlardır. Said Paşa döneminde köle ticareti yasaklanmıştır. Fakat İsmail Paşa, ordusu için köleleri askere yazmaya

²² E. W. Lane, *An Account of The Manners and Customs of The Modern Egptians*, East-West Publications the Hague and London 1833-1835, s. 190–191.

²³ Lady Duff Gordon, *Letters from Egypt (1862–1869)*, (Gordon Waterfield), s. 72–76.

²⁴ Gabriel Baer, "Slavery in Nineteenth Century Egypt", *Journal of African History* VIII/3, London, 1967, s. 417–441.

²⁵ Sevda Özkaya Özer, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007, s.

devam etmiştir. Ancak 1870’lerde İngiltere, konsolosları vasıtasıyla İsmail Paşa’ya kölelerin serbest bırakılmaları için baskı yapmaya başlamışlardır²⁶.

Hükümet ordu için kölelere ihtiyaç duymaya başlayınca uzak vilayetlerde, onlar üzerinden vergilendirme yapmıştır. Bu vergi uygulamasına Mehmet Ali zamanında başlanmış ve 1870’lerde devam etmiştir. Bu vergiye tabi olan yerler ise; Siva Vahası, Yukarı Mısır, Nubiya ve Sudan’dır.

19. yüzyılda Mısır’da kölelerin kesin sayısını vermek imkânsızdır. Ancak 1840’larda 20.000 ile 30.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Yıllık 10.000–12.000 köle ithal edilirken 1850’lerde bu rakam 5000’e düşmüştür. Bir nüfus sayımına göre 1850 yılında Kahire’de bulunan köle sayısı 11.481 iken 1860’lı yılların başında, pamuk patlamasının bir sonucu olarak köle ithali çok fazla artmıştır. Bu dönemde yıllık ithal edilen köle sayısı 10.000–15.000 olarak tahmin edilirken son on yıl içinde tekrar bu sayı düşmüştür hatta 1870’li yıllarda yıllık birkaç yüz köle ithal edilmektedir. 1877 ve 1899 yıllarında, kölelerin serbest kalması için kurulmuş olan Büro tarafından 20.000 köle özgürlüğüne kavuşurken bir kısmı ise efendileri tarafından serbest bırakılmışlardır. Köle ticaretini yok etmeye yönelik çalışmalar arasında İngiliz subayların denetimine müracaat edilmesinden bahsetmiştik. Bunu takiben İngiltere ile kölelik karşıtı bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma köle ticaretine vurulan son darbedir²⁷.

Kahire’de 1879 yılında 78 köle tüccarı bulunmakta iken bu rakam 1882’de 32’ye düşmüştür ve 1880’li yılların sonunda profesyonel köle tüccarlığı tamamen ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte 1890’larda Mısırlılar henüz ev kölelerine ve bazı Türk aileler Çerkez kadınlara sahiptiler. Ancak yirminci yüzyılda Mısır’da kölelik uzun süren bir problem olmamıştır²⁸.

Erkek köle sınıflarının her birinden seçilen köleler, askerler arasına verilmiştir. Bir süre sonra bu uygulamalar dış dünya tarafından duyulmuştur. Bu sırada Batı Avrupa’da köle ticaretinin kaldırılması için girişimler başlamıştır. İşte bu dönemde başta İngiltere olmak üzere Avrupalı Devletler Mısır’da köle ticaretinin engellenmesi için politikalar belirlemiştir. Ancak bu tür çalışmalar yanında henüz köle ticareti, 18. yüzyılda İngiliz ticari sistemi

²⁶ Gabriel Baer, “Social Change in Egypt: 1800-1914”, *Political and Social Change in Modern Egypt*, (Edit. By P. M. Holt), London, Oxford University Press, New York-Toronto, 1968, s. 151.

²⁷ Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840–1890*, (Çev. Y. Hakan Erdem), İstanbul, 1994, s. 185–195.

²⁸ Baer, “Social Change in Egypt: 1800–1914”, s. 152–153.

için gerekliydi ve Amerikalıların tütün tarlalarında çalıştıracak insan gücüne ihtiyaçları vardı. 18. yüzyılın sonunda köle ticaretini önleyen ilk Avrupalı güç Danimarka olmuştur. 19. yüzyılın başında ise Amerika, topraklarına köle girişini yasaklamıştır. İngiltere Hükümeti, köle ticaretini kaldırır kaldırılmaz, İngiliz halkı 1807'de anti kölelik heyecanı ile Atlantik köle ticaretinin de engellenmesini istemiştir. Böylece köle ticareti karşılığı giderek yaygınlaşmış ve 1830–1841 arasında Palmerston, sadece Atlantik değil Sudan, Mısır ve Doğu Afrika'da köle ticaretine de karşı hale gelmiştir²⁹.

4. Mısır'da Kölelik ve Köle Ticaretinin Yasaklanmasına Yönelik Faaliyetler

Mısır'da, kölelik karşıtı gayretler aslında Osmanlı Devleti'nin bu ülkeyi fethi ile başlamıştır. Şöyle ki, Osmanlı'nın Mısır'ı fethinden önce Memluk Sultanlığı, büyük ölçüde Kafkasya ve Güney Rusya'daki köle kaynakları ile Mısır arasında yer alan Osmanlı topraklarından geçen köle ticaretine bağımlıydı. Memluk düzeninin yapısı düşünülecek olursa bu ticarete ket vurulması Memluk Devleti'ni ciddi ölçüde güçsüz düşürürdü. Osmanlı Devleti, 1517'de Mısır'ı fethettiğinde egemenlikleri sona ermiş olan Memluklar yavaş yavaş iktidarı ele geçirmiş ve 18. yy.ın sonuna gelindiğinde eyaletin asıl yöneticisi konumuna gelmişti. Toynbee'e göre;

“Babiâli, Sultan I. Selim'in başarısını yinelemek ve askeri güce başvurarak egemenliğini yeniden göstermek için herhangi bir girişimde bulunmadığı gibi, ekonomik silaha başvurarak ve isyancıların Kafkasya'daki köle kaynaklarının önünü keserek Memlukları yok olmak ile getirmek arasında bir seçim yapmaya mahkûm etmeyi de düşünmedi”.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin Mısır'da sağlam bir şekilde yerleşmek için belirlemiş olsa da kölelik karşıtı bir politikasının aslında var olduğu tarihi bir gerçektir. Dolayısıyla İngiltere'nin iddiası geçersiz bir hal almıştır. Zira Osmanlı Devleti Mısır'da egemenliğini yeniden tesis etmeye karar verdiğinde ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı bölgeye gönderdiğinde Paşa, eyaletin Memluk yöneticisi Murat Bey'i yenilgiye uğratmış ve bununla eş zamanlı olarak Mısır'a köle ihracını yasaklamıştır³⁰.

Osmanlı Devleti, özellikle savaşçı köleler edinmelerinin önünü keserek Memluk Beylerinin iktidarına kökten bir darbe indirmeyi amaçlamıştır. Bu emir, geniş kapsamlı bir yasaklama getirmekteydi. Köle satıcılarından

²⁹ Harraz, “Egypt and The Slave Trade, s. 5–6.

³⁰ Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800–1900)*, s. 58–60.

Mısırlılara köle satmamaları istendiği gibi kölelerin Mısır'a götürülmesine de izin verilmiyordu. Gemiler boğazlardan geçerken içlerinde kaçak köle olup olmadığı araştırılacak ve bulunduğu takdirde bu kölelere el konularak İstanbul'a geri gönderilecekti. Murat Bey'in 1791'de İbrahim Bey'le birlikte Mısır'da yeniden iktidara gelmesi ve Fransız işgaline dek süren iki başlı bir yönetimin kurulması, peşi sıra gelen kargaşa dönemi ve sonunda Mehmet Ali Paşa'nın iktidara geçerek İstanbul Hükümeti ile uzun süren bir mücadeleye girişmesi gibi etkenler, Osmanlı'yı yasağı kaldırmaya teşvik etmemişti. Doğal olarak Mısır'a erkek köle ithalinin yasaklanması üzerinde durulmaktaydı. 1793 ilkbaharında hükümet, yalnızca Mısırlılara kadın ve erkek köle satmayı adet edinmiş olan esircilere değil, bu köleleri taşıyan gemi kaptanlarına da bir uyarı yayınlamıştır. Mısır'ın İngilizler ve Osmanlılar tarafından yeniden işgal edilmesinden sonra yasak yenilenmiştir. 1802 ilkbaharında İzmir, Aydın, Akçayaşehir, Kuşadası ve Bursa kadıları merkezi idareye, Mısır'a köle ihracını yasaklayan emri, mahkeme sicillerine geçirdiklerini bildirmişlerdir. Demek ki Mısır'da Osmanlı yönetiminin yeniden tesis edilmesi yasağın kaldırılması sonucunu getirmemiş aksine Mısır'da köle ithali yapan liman kentlerinin denetlenmesine imkân vererek Osmanlı'nın, uygulamanın kapsamını genişletmesini sağlamıştır. Mısır Valisi Hurşit Paşa'ya eyaletine köle ithalini önlemesini buyuran bir emir gönderilmişti. Hurşit Ahmet Paşa, suçluların cezalandırılacağını bildirerek emrin alındığını onaylamıştır³¹.

Söz konusu yasağın özelde Memluklar, genelde Mısır toplumu içerisindeki fiili sonuçlarını değerlendirmek zor olmakla beraber Mehmet Ali'nin hızla ve fazla kargaşa çıkarmadan ortadan kaldırdığı Memlukların, yeniden güç toplayamamış olmalarında Osmanlı'nın köle ticaretine getirmiş olduğu yasağın bir payı olduğunu varsaymaktan kendimizi alamayız. Ayrıca köle sahipleri, kölelerini bir yerden bir başka yere götürmek için izin başvurusunda bulunmak zorunda idiler. Varış noktaları neresi olursa olsun kölelerini Mısır'a götürmeyeceklerini temin etmek zorunda idiler. Bu uygulama nüfuz sahibi kişiler için de geçerli idi. Bu da Osmanlı Devleti'nin Mısır'a köle ihracını yasaklamak konusunda kararlı olduğunu göstermektedir³².

1830'ların sonundan itibaren Mısır'daki İngiliz konsoloslar ve temsilciler, Vali'nin köle ticareti ve köleliğin kaldırılması zorunluluğuna göre hareket etmesi üzerinde durmuşlardır.

³¹ Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1900)*, s. 60.

³² Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1900)*, s. 61.

İngiliz Dış İşleri Temsilcilerinin gözlemlerine göre Paşa'nın kölelik karşıtı emirleri görünüşteydi ve hâlâ Mısırlı görevlilere köle verilmesi uygulaması devam etmekteydi. İngiltere Genel Konsolosu, Vali ile bu konu hakkında görüşme yapmış ve İngiltere halkının ve hükümetinin isteklerini, endişelerini dile getirmiştir. Vali ise henüz hiçbir İslam ülkesinde köleliğin kaldırılmadığını bu nedenle meselenin çözümünün zamana bırakılması gerektiğini söylemiştir. Ancak Kahire ve İskenderiye'deki aileleri kontrol altına almak gerekliliğinden bahsetmiş ve harem kurumu olduğu sürece az ya da çok köleliğin devam edeceğini de ifade etmiştir. Yine de yapılan uyarılar sonucu 4 Aralık 1838'de Hartum'da köleliğin kaldırıldığı beyan edilmiştir. Artık köleler üzerinden miri vergisi alınacaktı. Bu faaliyetler İngiliz Hükümeti tarafından büyük bir memnuniyetle izlenmekteydi. Paşa'nın bu tür faaliyetleri sadece İngiltere'de değil, kölelik karşıtı yazarlar ve insan hakları savunucuları arasında da tanınmıştır. Ayrıca Londra'da bulunan Kölelik Karşıtı Cemiyeti, Richard Madden'i 1840'ta, ordunun köle avcılığını önlemesinden cemiyetin duyduğu memnuniyeti ifade etmek üzere Mısır'a göndermiştir. Paşa'nın gayretleri yine de İngiliz elçi tarafından yeterli görülmemiş ve Mısır'ın her yerinde köle ticaretinin tamamen yasaklanmasını istemiştir. Madden, 14 Ağustos 1840'ta Mısır'da bulunan konsolos ile beraber vali ile yaptığı görüşmede Vali Mehmet Ali Paşa, köleliğin kaldırılmasından çok memnun olacağını belirtmiş ve *"biz ilk önce halkı eğitmeliyiz. Burada kölelik, sizin ülkenizdeki şeyden çok farklı. Siz kendi kolonilerinizde köleliği kaldırmayı zor buldunuz... Ve burada çok daha zor. İnsanlar kölelerin hizmetine alışkınlar, piyasada bulmasalar öncekilere işlerini yaptırırılar. Ben, Sennar'da askerlerimin köle avcılığı yapmalarını önledim. . Zorluk, ülkelerinde onları (köleleri) uygarlaştırmak ve bizim gibi yaşamaya alıştırmaktır. Yıllar önce onları asker yapmaya çalıştım ancak burada ve gittikleri her yerde öldüler. Kendi ülkelerinde yaşamaya devam ettiler."*³³ Sözleri ile köleliğin kaldırılmasına yönelik girişimlerin başarıya ulaşması için izlenmesi gereken yolu da göstermiş oldu.

Sudan'dan Mısır'a dönüşünden sonra Vali'ye, Sudan Valisi bir mektup göndererek siyah vahşileri yakalamak için Sudan çölüne girmek üzere izin istemiştir. Ancak kölelik karşıtı çalışmaların artmış olması sebebiyle Vali, kendisine izin vermemiştir. Öte yandan daha sonra Sennar'da özellikle Mısırlı askerlerin arasında büyük oranda ölümler olması sebebiyle Habeşliler acemi olarak Hartum'dan alınmışlardır. Bunu duyan İngiltere Dış İşleri Bakanı (1841–1846) Earl Aberdeen, Kahire'de bulunan temsilcisine, Paşa ile bir görüşme ayarlamasını istemiş ve Paşa'yı bu konuda uyarmıştır. Bu

³³ Harraz, "Egypt and The Slave Trade", s. 6–9.

gelişmelerin yaşanmasında siyahların Mısır ordusunu doldurmak için yakalanmaları gerçeğinden başka Kuzey Sudan'ın sosyal ve ekonomik hayatı da etkendi. Bahsedilen Habeşli erkek kölelerin büyük kısmı Sudan'da tarlalarda çalıştırılmakta ve ev hizmetlerinde kullanılmaktaydılar. Mısır'daki her evde köle bulunmaktaydı. Kadınlar haremelerde zengin ve orta sınıfa hizmet etmekteydiler. Gerçekten Mısır toplumu kölesiz iken tekerleksiz araba gibi idi ve ilerleyemezdi. Bu nedenle Kahire'de görevli İngiliz temsilci, köleliğe karşı ciddi önlemler alınmasını istediğinde Paşa, bunun kendisi için güvenli olmayacağını tekrar etmiştir. Türk ve Mısırlı ailelerden başka, 19. yüzyılın başından itibaren Mısır'da sayıları giderek artan Avrupalı ve Levanten ailelerin de köleleri bulunmaktaydı.

Bunun yanı sıra büyük kasabalarda oturan pek çok İngiliz, diğer yabancıları örnek olarak hizmetçi adı altında köle almışlar ve özgürlük belgesi garantisi de vermemişlerdir. Şu da belirtilmeli ki Müslüman ailelerde kölelere genelde iyi muamele edilmekteydi, onlar aileden biri olarak görülmekteydiler. Her Türk ve Mısırlı aile genelde birden fazla siyah köleye sahipti. Yabancılar hizmet eden kölelere ise hasta muamelesi yapılmaktaydı. Birçoğu şiddete maruz kalmaktaydı ve sakatlanmaktaydı. Özellikle İyonya ve Maltalı olan bu köleler, sahiplerinden kurtulmak için kendilerini öldürmeye bile teşebbüs etmekteydiler. 1840'ların sonlarında İskenderiye ve etrafında oturan bazı İngilizler tarafından yapılan zulümler skandal konusu olmuştur. Hatta daha sonra bazı Avrupalılar, güney Sudan ve Mısır arasındaki köle ticaretine ortak olmuşlardır³⁴.

Mısır Hükümeti'nin özellikle Sudan ile ilgili olarak köle ticaretini önlemek için yaptığı çalışmaları görüldüğü üzere başarısızlığa uğramıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Sudan Genel Valisi'nin köle ticaretine katılması idi. Ayrıca Kahire ve Hartum arasındaki mesafe de gerçek bir denetlemeye engel teşkil etmekteydi. Bunun dışında Beyaz Nil'in gemi yolculuğuna açılması ile Sudan, ticarete, misyonerlik faaliyetlerine açık hale gelmiş hatta Papa XVI. Gregory, Beyaz Nil bölgesinde bir papa temsilciliği kurulmasını istemiştir³⁵.

Köleliğin kaldırılması konusunda tüm olumsuzluklara rağmen Mısır'da 19. yüzyılda, kölelik kurumunun geleneksel halinden çıktığı ve etkisini yitirmeye başladığı da inkâr edilemez³⁶.

³⁴ Harraz, "Egypt and The Slave Trade", s. 9–12.

³⁵ Harraz, "Egypt and The Slave Trade", s. 12–15.

³⁶ Lane, *An Account of The Manners and Customs of The Modern Egyptians*, s. 136–137.

Mısır'da köleliğin tamamen yok olmasını sağlayan en önemli sebep, köle ticaretine karşı resmi önlemler alınmasıdır. Bu önlemler, yabancı devletlerin özellikle İngiltere'nin girişim ve baskıları sonucu alınmıştır. Alınan tedbirler daha çok köle ticaretinin yasaklanması ile ilgilidir. Kölelerin serbest kalması için İngiliz konsolosların müdahaleleri olmuş ancak bunun gerçekleşmesi için Mısır toplumunun iç gelişimini sağlamak gerekmiştir. Zira alınan idari kararlar tek başına başarılı olamamıştır³⁷.

Kölelik karşıtı hareketler büyük engellerle karşılaşmış ve bu nedenle uzun zaman etkili olamamıştır. Hidiv içtenlikle bu yasakların uygulanmasını istemişse de görevliler, zengin ve nüfuz sahibi kimselerin verdikleri rüşvetler sayesinde onların suçlarını görmezden gelmişlerdir. Mısır'da köle ticaretinin derin kökleri vardı. 1880 ilkbaharında Asyut yakınında bir köle kervanı yakalanmıştır. Bu kervanın sahipleri, köle tacirleri ile bağlantıları olan güçlü kimselerdi. Bunlar arasında Asyut tüccar loncasının başı, önemli tüccarlar ve ileri gelenler vardı³⁸.

Tüm bu etkenler dışında dünyada köle ticaretinin yasaklanması ve köleliğe karşı alınan tedbirler başlangıçta Osmanlı Devleti başta olmak üzere Müslümanları ilgilendirmemiştir. Zira İslam hukukunda kölelerin durumu Batı ülkeleri ve Amerika'daki hür olan beyazlar dışında insanlardan çok daha iyiydi. Osmanlı toplumunda kölelik, bireylerin özel hayatından devlet idaresine kadar çok farklı sahalarda kalıcı ve toplumun dokusuna sinmiş bir öneme sahipti. Zaman içerisinde kölelik birçok dönüşüm geçirmiş bunların sonucunda Osmanlı-Türk toplumunda yavaş yavaş kölelik önemini yitirmeye başlamış fakat hukuki statü açısından İmparatorluğun sonuna dek lağvedilmemiştir³⁹.

Burada gözden kaçmaması gereken nokta, başta İngiltere olmak üzere Batılı Devletlerin Osmanlı'yı hırpalamak ve sanki köle ticaretini dünyada yapan tek milletin Müslümanlar ve tek devletin de Osmanlı olduğunu göstermek için Osmanlı'ya baskı yapmaya yönelik bir politika izlemiş olmalarıdır. Söz konusu baskılar sonucu Ocak 1847 tarihli bir fermanla köle ticaretini yasaklayan hukuki bir düzenleme yapılmış, 1847 yılında Sultan Abdülmecit'in irade-i seniyyesi ile İstanbul esir pazarı kaldırılmış ve 1857 tarihli fermanla da Afrikalı köle ticareti bütün Osmanlı ülkesinde tamamen

³⁷ Harraz, "Egypt and The Slave", s. 1-19.

³⁸ Baer, "Social Change in Egypt: 1800-1914", s. 153.

³⁹ Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1900)*, s. 7.

yasaklanmıştır. Nihayet 1880’de köle ticaretinin ilga edilmesi için Osmanlı-İngiliz antlaşması imzalanmıştır⁴⁰.

Görüldüğü üzere köleliğin kaldırılması konusunda yapılan çalışmalara İngiltere öncülük etmiştir. Bu devletin kölelik karşıtı hareketleri sömürgelerindeki kölelik düzeninin yıkılması ile başlamıştır. Böylece bu konuda dünya çapında bir seferberliğe girişmiştir. Resmi İngiliz politikası yabancı ülkelerdeki kölelik kurumundan çok köle ticareti ile ilgili idi. Bu bağlamda İngiltere’nin Osmanlı’ya ilişkin politikası, İngiliz Deniz Kuvvetleri’ne köle ticaretinin önlenmesi için arama ve el koyma hakkı veren ikili bir antlaşma sağlamaktı. Osmanlı Yönetimi, köle ticaretine karşı önlemlerin çoğunu İngiliz diplomatik girişimlerinin bir sonucu olarak almıştır. Bu önlemler, 1847’de Basra Körfezi bölgesinde köle ticaretinin önlenmesi, 1854’te Gürcistan ve Çerkezistan kıyı şeridinden yapılan beyaz köle ticaretinin yasaklanması, 1855’te Girit ve Yanya’ya yapılan siyah köle ticaretinin yasaklanması, 1857’de siyah köle ticaretinin genel olarak yasaklanması, 1880’de İngiliz-Osmanlı Köle Ticareti Antlaşması’nın imzalanması şeklinde sıralanabilir⁴¹.

Köleliğin yasaklanması bir süre sonra tekrar gündeme gelmiş ve 14 devlet, Berlin Konferansı sonunda kölelik ve alım satımına karşı çıkmıştır. Ardından Osmanlı İmparatorluğu ile Amerika’nın katıldığı 16 devlet, kölelik aleyhtarlığı olarak nitelenen Brüksel Konferansı’na katılmıştır. Bu antlaşma, köle ticaretini kesinlikle yasaklarken sömürgelerde yerli halka geniş haklar getirmekteydi. 1919 da Saint German sözleşmesi ile zorla çalıştırma, uluslar arası ve kıtalar arası köle ticaretini, evlat edinme ya da borçlanma yolu ile gerçekleştirilen köleliğin ortadan kaldırılmasını kesin güvence altına almaktaydı⁴².

Tüm bu çalışmalara Müslümanların tepkisi ise şöyle olmuştur; Müslümanların pek çoğu, kölelik ile ilgili yapılan düzenlemelerin Kuran’a ters düştüğünü düşünmekte idiler ve bu düşünce tarzının somut sonuçlarından biri olarak kadılar, efendileri tarafından azat edilmiş kadınların evlilik işlemlerini yapmamışlar ve onların ellerindeki belgelere aldırılmamışlardır. Bunun sonucunda ise kadın kölelerin pek çoğu gayri meşru işler yapmak zorunda kalmışlardır⁴³.

⁴⁰ Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik*, s.181-184.

⁴¹ Erdem, *Osmanlı’da Köleliğin Sonu (1800-1900)*, s. 91.

⁴² Parlatur, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, s. 2.

⁴³ Dinin sosyal hayat ve tarihi gelişmeler üzerindeki rolü hakkında bkz. Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, Elazığ, 1999.

Erkek kölelere gelince, onların da azat edilmelerinin ardından pek çok sorun ortaya çıkmıştır. 1860'larda azat edilmiş olan erkek köleler eski statülerine dönmek istemişler, bazıları hırsızlık çetelerine katılmışlardır. Çünkü onlar için çalışabilecekleri iş bulmak zordu. Zira işçi piyasası 1880'lere kadar loncaların tekelinde bulunmaktaydı. Köleliğin kaldırılması önünde bulunan bu büyük engeller ancak 19. yüzyılın son yirmi yılı içerisinde yok olmuştur. Mehdi Devrimi, köle kaynakları çerisinde önemli bir tanesini kesmiştir. Bu arada Mısır toplumu da oldukça değişmiştir. Mısırlıların küçük fakat önemli bir kısmı kölelik konusunda tutumlarını değiştirmişlerdir. Bu, onların Avrupa ile kültürel temaslarının bir sonucudur ve bu konuda, 1896'da mecliste bir İngiliz-Mısır antlaşması yapıldı. Bundan başka en önemli değişim işçi piyasasının yavaş yavaş ortaya çıkmasıdır. Artık özgür işçiler vardı ve eski köle sahipleri bunları çalıştırmayı, kölelerden daha sorunsuz ve ucuz olduğunu görmüşlerdir. Bu, sadece tekellerin kaldırılmasının bir sonucu değil aynı zamanda 1880 ve 1890'larda görülen kentleşmenin de sonucudur⁴⁴.

5. Mısır'da Köleliğin Lağvedilmesi

İngiltere'nin Mısır Başkonsolosu Sir Edward Malet, 1880 Ağustosunda Hidivliğe yeni atanmış olan Tefvik Paşa ile kölelik konusunu görüşmüş ve bunun bir fermanla sona erdirilmesi için baskı yapmıştır. İngilizler, kâğıt üzerinde Osmanlı Sultanı'na bağlı görünen ve İngiliz desteğini kazanmak isteyen Mısırlı yöneticilerin, kölelik ve köle ticareti ile ilgili istekler hususunda daha uysal davranacaklarını düşünmekteydiler. Böylece yapılan baskılar sonucu köle ticaretinin kaldırılmasına yönelik İngiliz –Mısır Antlaşması, Ağustos 1877'de imzalanmış ve iki yılı aşkın bir süre sonra benzer bir antlaşma, Ocak 1880'de Babîali ile yapılmıştı. Yine de Hidiv, köleliği tamamen kaldırmasının mümkün olmadığını Malet'e bildirmiştir.

Bunun üzerine Malet'in Mısır Hükümeti'nde bulunan müttefiki Hariciye Nazırı Mustafa Fehmi Paşa, köleliğin kaldırılması konusunda ulemadan destek alınmadıkça başarı sağlayamayacağını kendisine bildirmiştir. Malet, bu bilgi karşısında, 1846 yılında Tunus Beyi'nin köleliği kaldırmaya yönelik buyruğunu getirterek yarı bağımsız bir yöneticinin bile kölelik karşıtı görüşünü ortaya koymanın yararlı olacağını düşünmüştür. Malet, Ocak 1881'de Hidiv'e Tunus Buyruğu'nu sunduğunda Hidiv, köleliği kaldırmaya hazır olduğunu ancak hükümet mensuplarının bir kısmının buna karşı olmasından kaynaklanan güçlükler bulunduğunu bildirmiştir. Bu sırada Mısır ordusunda ortaya çıkan ayaklanma ile Hidiv Mısır'da bir daha hiçbir

⁴⁴ Baer, "Social Change in Egypt: 1800–1914", s. 154.

zaman tam yetki sahibi olamadı. Bununla birlikte Malet, Nisan ayında Ahmet Arabî yanlıları ile ateşkes yapıldığı sırada Mısır'da siyasal ortamın köleliğin kaldırılması için baskı yapılmasına elverişli olduğunu görmüştür.

Ancak Hidiv, Şeyhülislam'ın fikrinin “köleliğin kaldırılmasını buyurmanın dini ayaklar altına almak demek” olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda Şeyhülislam, Hidiv'in idaresi altındaki aşiretlerin kölelikten muaf tutulmalarını onaylamıştır. Malet, Mısır'da köleliğin kaldırılmasının sonuçlarını düşünmeksizin bundan faydalanmış ve Hidiv'e bu onayın, buyruk çıkarmak için yeterli bir dayanak oluşturduğunu söylemiştir. Bu baskılar İngiltere'nin Mısır'ı işgaline kadar devam etmiştir. 1883'te Başkonsolos olarak bölgede bulunan Sir Evely Baring'e (Lord Cromer) göre köleliğin bir Hidiv buyruğu ile ya da bir antlaşma ile kaldırılması mümkün değildir. Mısır'da kölelik, hükümetin çıkardığı bir yasadan dolayı mevcut değildir. Dinen bu kurum tanınmaktadır ve bir buyruk ya da antlaşma ile bu kurumun lağvedildiğini söylemek yetmeyecektir. Bu süre içerisinde İngilizler, bölgede açtıkları azat büroları ile yetinmek zorunda kalmışlardır. Sonuç, başkonsolosun öngördüğü gibi köleliğin tedricen ilgası şeklinde olmuştur. Tüm teşviklere ve Hidiv'in işbirliğine rağmen İngiltere'nin Mısır'da köleliği bir buyrukle kaldırmaya yönelik girişimi sonuçsuz kalmıştır⁴⁵.

BİBLİYOGRAFYA

AKGÜNDÜZ, Ahmet; *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, OSAV, 1994.

BAER, Gabriel; “Slavery in Nineteenth Century Egypt”, *Journal of African History*, VIII, 3, London, 1967, s. 417–441.

BAER, Gabriel; “Social Change in Egypt: 1800-1914”, *Political and Social Change in Modern Egypt*, (Edit. By P. M. Holt), London, Oxford University Press, New York-Toronto, 1968, s. 135-160.

BUMİN, Tülin *Hegel, Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi*, YKY. İstanbul, 2001.

ERDEM, Y. Hakan; *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800–1900)*, Kitap Yay. (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2004.

GORDON, Lady Duff; *Letters from Egypt (1862–1869)*, (Gordon Waterfield).

⁴⁵ Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800–1900)*, s. 91–123.

HARRAZ, El Sayed Ragab; "Egypt and The Slave Trade During The First Half of The Nineteenth Century", *Mecelletü Külliyyetü'l-Adab Camiatü'l-Kahire*, C. 32–33, Cairo, 1970–1971, s. 1–19.

LANE, E. W; *An Account of The Manners and Customs of The Modern Egptians*, East-West Publications The Hague and London, 1833–1835.

ÖZER, Sevda Özkaya; *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2007.

PARLATIR, İsmail; *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, TTK. Ankara, 1987.

TOLEDANO, Ehad R.; *Osmanlı Köle Ticareti 1840–1890*, (Çev. Y. Hakan Erdem), İstanbul, 1994.

ZELDİN, Theodore; *İnsanlığın Mahrem Tarihi*, (Çev. Elif Özsayar), İstanbul, 1998.